

MĂRTURII DESPRE BASARABIA ÎN RAPOARTELE DIPLOMATICE REMISE CĂTRE M.A.S. DE GRIGORE GAFENCU, ȘEF AL LEGAȚIEI ROMÂNE DE LA MOSCOVA (17 AUG. 1940 – 22 IUNIE 1941)

Gheorghe RÂNCU*

Abstract: Testimonies about Bassarabia in diplomatic reports delivered to the Foreign Affairs Ministry by Gregory Gafencu, chief of the Romanian Legation from Moscow (aug 17,1940 - june 22, 1941)

Journalist, lawyer, politician and a prestigious diplomat, Grigore Gafencu proved his high qualities as a Minister of Foreign affairs (December 22, 1938-May 30, 1940) and as Chief of the Diplomatic Legation of the Kingdom of Romania to Kremlin(August 17, 1940-June 22, 1941).

The mission assigned to the Romanian diplomat was to move off USSR from its links with Hungary and Bulgaria directed against Romania; to obtain a reduction of German pressure, in order to resolve the territorial disagreement between Romania, Hungary and Bulgaria (1940), and especially, in particular, to defuse the relations with the Soviet Union, as a result of the border incidents abusively created by the Russian border guards.

This assigned mission allowed Grigore Gafencu to have a special knowledge and to decode, on a large scale, the Soviet Foreign policy, Grigore Gafencu being the first Romanian official who during the discussions with the Kremlin said that the Soviet-Romanian war hadn't started on June 22, 1941 but with the Russian aggression carried out in the two notes of final demand from June 26 and 28, 1940.

Erudite, calm, lucid, moderated, skillful and having a notable influence in diplomatic circles, Grigore Gafencu detected the right evolution of the international relations, before and at the beginning of World War II, drawing attention that any agreement with the Kremlin, coming from any side, will determine the post-war expansion of the communism.

Keywords: Grigore Gafencu, Foreign policy, Romania, Kremlin, territorial disagreement

* Prof. dr., director Colegiul Tehnic Forestier Câmpina – Prahova.

Abordarea problematicei basarabene pentru intervalul de timp august 1940 – iunie 1941 coincide cu perioada în care Grigore Gafencu a fost șeful Legației diplomatice a României la Moscova. Ca susținător al ideii de construcție europeană prin dialogul genevez, Gafencu a radiografiat corect, nu numai evoluția relațiilor internaționale, cât și culisele cabinetelor marilor puteri. El a înțeles că România nu se putea sprijini pe cel de-al III-lea Reich împotriva Rusiei și nici invers, că amenințările sovietice, maghiare și bulgare nu puteau fi evitate decât prin creșterea securității regionale și colective, că neutralitatea din perioada „războiului ciudat” (3 septembrie 1939 – 10 mai 1940) bazată pe raționamentul prudenței, evitarea provocărilor de orice fel și câștigarea de timp, nu puteau fi decât cele mai bune soluții pentru evitarea dezmembrării statului român.

Demisia sa din 30 mai 1940 din funcția de ministru de externe (urmare a presiunii cercurilor germanofile, care doreau părăsirea politicii prooccidentale în favoarea orientării spre Germania) nu a reprezentat și sfârșitul carierei sale diplomatice. Deși de orientare filoengleză și filofranceză, Grigore Gafencu a înțeles în iulie – august 1940 că trebuie să se pună în slujba țării sale, indiferent de noua orientare politică a cercurilor conducătoare de la București, acceptând postul de pe lângă Kremlin, ca șef al Legației diplomatice a Regatului României.

Diplomația sovietică a răspuns afirmativ în 24 de ore la solicitarea oficială a statului român, fapt ce reliefează că, Moscova recunoștea calitățile diplomatului român, experiența și mai ales relațiile influente pe care acesta le avea în mediile diplomatice europene.¹

Misiunea încredințată lui Grigore Gafencu, ca trimis extraordinar pe lângă Kremlin, era de a detașa U.R.S.S. de legăturile cu Ungaria și Bulgaria îndreptate împotriva României, de asemenea, de a obține o diminuare a presiunilor germane în vederea rezolvării diferendului teritorial dintre România, Ungaria și Bulgaria, și în mod special dezamorsarea raporturilor cu Sovietele, ca urmare a incidentelor de frontieră create abuziv de U.R.S.S.².

¹ Jurnalist, jurist, om politic și diplomat de talie, Grigore Gafencu (1892-1957) a fost un fin observator al vieții social-politice din România perioadei interbelice și imediat de după război. Din personalul diplomatic românesc din preajma și din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Grigore Gafencu a fost omul cel mai în măsură a ne reprezenta în tulburătoarele evenimente ale relațiilor diplomatice, fapt ce pentru o țară mică necesita reale cunoștințe de istorie și de drept internațional, o mare abilitate, calm și suplete în decantarea evenimentelor, în alegerea acelor soluții de salvagardare regională și colectivă pentru statele democratice din Europa de după sistemul de tratate de pace de la Paris-Versailles (1919-1920). După Take Ionescu și Nicolae Titulescu, Grigore Gafencu a dat dovada calităților sale, prin acțiunile și soluțiile găsite și întreprinse ca ministru de externe (22 decembrie 1938 – 30 mai 1940) în încercarea de a face din România un factor activ pentru ideea de securitate regională și colectivă, într-o Europă ce naviga între defetismul anglo-francez, expansionismul statelor totalitare, revizioniste și ofensiva disimulată a Rusiei Sovietice prin comunism. Activitatea sa de jurnalist, om politic și diplomat a reprezentat, de altfel, și subiectul tezei noastre de doctorat, susținută la Univ. „Al. I. Cuza” din Iași în 1998.

² Manolescu, Mihail, *Dictatul de la Viena. Memorii iulie-august 1940*, Editura Enciclopedică, București, 1991, p. 96. Pentru pierderile teritoriale din vara anului 1940 vezi și I. Scurtu și C. Hlihor, *Complot împotriva României 1939-1940*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București,

Grigore Gafencu a fost cel de-al treilea diplomat român numit la Moscova după Edmond Ciuntu (1934-1937) și Al. Gh. Davidescu (1937-1940), Legația română numărând 17 persoane, în august 1940 în momentul preluării postului.

La 13 august 1940 Gafencu a fost primit de șeful Narkomindiei-ului (Comisariatul Poporului pentru Afacerile Străine), Viaceslav Mihailovici Molotov. Cu ocazia acestei prime vizite oficiale diplomatul român și-a prezentat argumentele misiunii sale la Moscova, ce constau în dorința părții române privind normalizarea relațiilor cu U.R.S.S., precum și a unui set de măsuri concrete referitoare la: raporturile economice, telecomunicații, frontiera și incidentele de pe Prut, Dunăre și mare, problema repatrierii românești, formarea unei comisii mixte româno-ruse și enumerarea incidentelor create de sovietici. A doua zi, 14 august 1940, Grigore Gafencu a dezbătut cu argumente aceste probleme în întâlnirea avută cu Vladimir Dekanozov, comisar adjunct la Narkomindiei³.

Cu ocazia primului raport și a primelor telegrame remise către București, șeful Legației române atrăgea atenția că, Moscova a redescoperit propriile sale puteri, vechile sale tradiții panslaviste, că în vreme ce germanii luptau pentru a se întinde, sovieticii se extindeau „în pace”⁴, și că, în baza acordului cu Berlinul, din 23 august 1939, U.R.S.S. a ocupat Estul Poloniei, părți din Finlanda, Țările Baltice, Basarabia, Nordul Bucovinei și plasa Herța. Atent ca orice român față de puternicul adversar de la Răsărit, Gafencu gândea că cea mai indicată soluție era calea înțelegerii, a tratativelor și nu cea a războiului, soluție aproape imposibilă pe fondul izolării totale în care se afla România în august-septembrie 1940.

Referindu-se la noul statut al provinciilor românești cedate de statul român fără rezistență armată, el nota în jurnalul său, ca și în telegramele remise către M.A.S. (Ministerul Afacerilor Străine), că Basarabia a fost împărțită în două: 1. Fosta R.S.S. Moldovenească, creată în 1924, la care s-au adăugat județele Bălți, Bender, Cahul, Chișinău și Orhei (republică unională cu o populație de 2,2 milioane locuitori, din care 70% erau români, iar restul ucraineni, ruși, găgăuzi, cerchezi, evrei, țigani) și 2. Județele Hotin, Ismail și Cetatea Albă, care au fost trecute la R.S.S. Ucraineană⁵.

Diplomația moscovită era diferită de toate celelalte. Acțiunile sale erau greu previzibile, chiar și pentru cei care se credeau specialiști în problema rusă. Kremlinul a oscilat în politica internațională, când între colectivismul genevez,

1994; vezi și M. Bruhis, *Rusia, România și Basarabia 1812, 1918, 1924, 1940*, Universitas, Chișinău, 1992, precum și lucrările unor istorici ca: Fl. Constantiniu, Gh. Buzatu, V. Fl. Dobrinescu, I. Șișcanu, A. Karetki, A. Pricop, I. Agrigoroaie și Gh. Palade (...), lucrări ce vor fi citate în continuare.

³ Grigore, Gafencu, *Jurnal, vol. I, 1940-1942*, Editura Globus, București, p. 102-104, 1993 precum și telegrama nr. 1953, 15 august 1940 în idem, *Misiune la Moscova*, Ed. Univers enciclopedic, București, 1995, p. 19-20, ediție îngrijită de Ion Calafeteanu, N. Dima și N. Nicolescu.

⁴ *Ibidem*, p. 58.

⁵ Arhivele Naționale Române, Fond II Grigore Gafencu, inv.2106, Dosar nr. 13, p. 65; vezi și Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 25-40 și I. Șișcanu, *Raptul Basarabiei 1940*, Ago-Dacia, Chișinău, 1993, precum și N. Ciobanu, *Capacitatea de luptă a armatei române în momentul ciuntirii teritoriale a României în anul 1940*, în „Destin românesc”, Chișinău, nr. 2, 1994, p. 9-10.

democrațiile occidentale și Germania, dar și între ideea de securitate colectivă și înțelegerea directă, bilaterală și secretă cu Berlinul, părăsindu-și foștii parteneri și încălcând pactele de neagresiune, trecând în forță și eficient de la starea de izolare externă la aceea de mare putere revizionistă. Pentru Stalin ideal era de a vedea o confruntare între Occident și al III-lea Reich, fapt ce ar fi favorizat U.R.S.S. și ar fi condus la bolșevizarea întregii Europe. Rusia Roșie a atras în jurul său un vâl de mister, de teamă, dar și de atracție, seducând prin promisiuni, dar paralizându-și adversarii prin acțiune. „Nu trebuie să ne mire, de loc, faptul că, la Kremlin se dorea totala supunere a României, obiectiv construit în culisele moscovite de la Petru cel Mare și până la Lenin și Stalin. Nu există coincidențe, nimic nu se face la întâmplare”. Astfel în perioada tratativelor româno-maghiare (Turnu-Severin, 16-24 august 1940) și a Dictatului de la Viena, trupele sovietice au creat permanent și abuziv incidente pe Prut și Dunăre, care să determine România să accepte noi cedări teritoriale fără rezistență armată⁶. Din țară, Pamfil Șeicaru nota în „Curentul”, că la Viena, „România a fost judecată ca o țară învinsă. Învinsă fără a se fi luptat? O înfrângere a politicii noastre externe”⁷.

În Rapoartele cu nr. 3 și 4 remise către București (9 septembrie și 21 septembrie 1940), diplomatul român consemna că: Moscova solicită grăbirea constituirii Comisiei mixte pentru linia de demarcație; că în mediul diplomatic moscovit totul e secret, zvonurile sunt necontrolabile; că noul contur al Transilvaniei aducea Moldova într-o reală izolare strategică; se cerea guvernului român să urgenteze trimiterea delegației în capitala U.R.S.S.; se argumenta conlucrarea secretă dintre Germania și Rusia Sovietică pentru izolarea totală a României; de asemenea, despre îngrijorarea Kremlin-ului că arbitrajul de la Viena înlătura U.R.S.S. din zona Dunării și chiar din cea balcanică⁸.

Referitor la raporturile româno-sovietice legate de linia de demarcație și de aici și a Dunării, față de care Moscova s-a dovedit a fi nu numai interesată, cât mai ales agresivă, Grigore Gafencu arăta că după retragerea trupelor române până la 2 iulie în spatele liniei de demarcație impusă de Rusia, aceasta n-a pus capăt agresiunii sovietice. Kremlinul a încercat permanent să mute această linie în defavoarea românilor, cu precădere în nord și la gurile Dunării. Amenințarea nu venea doar asupra frontierelor, cât și printr-o presiune constantă asupra Legației române, metodele rusești constând în: invitarea sa, întotdeauna, la miezul nopții la Narkomindiel, în crearea de incidente la frontiere puse pe seama grănicerilor români, pe rezolvarea imediată a problemelor economice, a liniei de demarcație, ca și în problema repatrierilor. Organizarea teritoriului ocupat, rusificarea, sovietizarea și deznaționalizarea populației românești erau coordonatele politicii Sovietelor.

⁶ Raul, Bossy, *Amintiri din viața diplomatică, vol. II, 1938-1940*, Humanitas, București, 1993, p. 280; vezi și Fond II Grigore Gafencu în Arhivele Naționale Române, Dosar nr. 13, f. 109 și Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 61-68.

⁷ „Curentul”, București, an XIII, nr. 4512, 2 septembrie 1940, p. 7-8; 3 septembrie 1940, p. 1.

⁸ Arhivele Naționale Române, Fond II Grigore Gafencu și Misiune la Moscova 1940-1941, Raport nr. 2206, 9 septembrie 1940, p. 50-57 și Raport nr. 2384, 21 septembrie 1940, p. 69-78.

Astfel, în Raportul Președintelui Consiliului Comisarilor Poporului⁹ prezentat în ședința sesiunii a VII-a a Sovietului Suprem din 1 august 1940 se arăta că odată cu alipirea Basarabiei, teritoriul U.R.S.S. s-a mărit cu o suprafață de 44.500 km pătrați pe care trăiau 3,2 milioane locuitori, iar prin încorporarea și a Bucovinei de Nord s-au mai adăugat 6000 km. pătrați cu 500.000 de locuitori¹⁰.

Legea din 2 august 1940 a Sovietului Suprem, referitoare la organizarea noilor teritorii, nu ținea cont de realitățile etnice din diferitele zone, raioane sau localități, fapt constatat chiar de conducătorii organelor de partid din aceste zone, și, care în rapoartele lor către Sovietul Suprem reliefau că, în raioanele încorporate Ucrainei, populația era majoritar românească, sau chiar că, populația ucraineană nu era deloc reprezentată procentual în unele localități din plasa Reni sau din orașul Bolgrad¹¹. Din ordinul Moscovei, după iunie 1940, populația românofonă din noile teritorii încorporate U.R.S.S. a fost declarată națiune moldovenească, limba oficială devenind limba rusă. S-a declanșat revoluția culturală în vederea formării lui „homo sovieticus”. Din 11 noiembrie 1940 scrisul românesc, numit de acum moldovenesc, trecea de la grafia latină la cea rusă. În școli, limba română era prezentată ca una străină, iar cea moldovenească drept limbă maternă. Învățarea limbii și a literaturii ruse deveneau obligatorii. În privința istoriei, teza sovietică susținea originea slavă a populației dintre Prut și Nistru.

Deznaționalizarea și sovietizarea se desfășurau și pe alte căi: deportarea masivă de familii românești în Rusia, în locul lor fiind aduși rusofoni, colonizați; ideologia marxist-leninistă s-a impus la toate vârstele; intelectualii și preoții erau arestați, închiși și deportați; proprietatea particulară era desființată și înlocuită cu cea a statului; rechizițiile și confiscările erau impuse în manieră agresivă, pentru ca orice încercare de nesupunere sau de revoltă să fie aspru pedepsite. Sugestivă este în acest sens și mai vechea afirmație a mareșalului M. Tuhacevski: „Orice teritoriu ocupat de noi este deja un teritoriu sovietic”¹².

Elementul esențial în sovietizare era teroarea împotriva românilor până la inducerea spaimei, fricii și angoasei generalizate. Numai în perioada 28 iunie – 4 iulie 1940 au fost arestați 1122 de români din județele Cernăuți, Bălți, Chișinău și Cetatea Albă¹³, pentru ca în noaptea de 12 – 13 iunie 1941 să fie ridicați și deportați 28.839 de români, din care 75% erau femei și copii¹⁴. Acțiuni similare au continuat chiar și după război, atunci când, în 1949, în noaptea de 5 – 6 iulie au fost deportate 35.796 de persoane, din care 9.864 bărbați, 14.033 femei și 11.899 copii¹⁵.

⁹ *** *Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia*, Universitas, Chișinău, 1991, p. 114.

¹⁰ *Ibidem*, p. 114-115.

¹¹ Mihail, Bruhis, *op. cit.*, p. 282; vezi și *** *Pactul Ribbentrop – Molotov și consecințele sale pentru Basarabia*, p. 93-98.

¹² Ion, Șişcanu, *Sovietizarea Basarabiei*, în „Revista de istorie militară”, București, nr. 3, 1995, p. 20-23.

¹³ *Ibidem*, p. 21.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 22; referitor la ororile comise de ocupația sovietică, rămase necunoscute pentru români ca și pentru opinia publică occidentală până chiar la sfârșitul războiului rece și prăbușirea U.R.S.S., vezi și Ion Șişcanu, *Raptul Basarabiei 1940*, Ago-Dacia, Chișinău, 1993, p. 79; vezi și „Curentul”, nr. 4607, 7 decembrie 1940, București, p. 1 și „Universul”, 2 iulie 1941, București, p. 3.

La 15 august 1940 Prezidiul Sovietului Suprem a emis decretul cu privire la naționalizarea băncilor, a întreprinderilor industriale și comerciale, de transporturi feroviare, fluviale și rutiere, inclusiv naționalizarea proprietăților agricole și trecerea la constituirea colhozurilor. Au fost distruse și dislocate statuile regelui Ferdinand, Ștefan cel Mare, B. P. Hașdeu, Al. Mateevici etc.

Guvernul român a ridicat problema repatrierii și a reintegrării unor familii de români de peste Prut. De la 24 sept. 1940, de soarta refugiaților s-a ocupat Comisariatul General pentru asistența refugiaților din Basarabia și Bucovina de Nord. Acest departament consemna că până la finele lunii octombrie 1940 s-au refugiat din Basarabia peste 100.000 de persoane¹⁶.

În comisia mixtă de litigiu româno-rusă au fost desemnați: a) din partea română generalul Al. Aldea și colonelul în rezervă Hagi – Stoica; b) din partea rusă generalul locotenent D. Kozlov și generalul maior P. Bodin, delegația română sosind la Odessa pe vasul „Transilvania”, la 29 iunie 1940¹⁷. Din cele 15.000 de persoane cerute de partea română, până la 2 septembrie 1940 au fost repatriate doar 2000, acceptându-se doar un bagaj care să nu depășească 50 kilograme de persoană¹⁸. La 12 și 17 septembrie 1940 Grigore Gafencu a protestat, venind cu argumente și date concrete referitoare la abuzurile sovietice, inclusiv față de ocuparea și statutul plasei Herța din județul Dorohoi¹⁹, teritoriu ce nu fusese prevăzut în notele ultimative sovietice din 26 și 28 iunie 1940.

Zona cea mai afectată de încălcările și incidentele abuziv provocate de partea sovietică a fost cea a Deltei Dunării. Pentru această zonă, ca și pentru linia de demarcație și problema repatrierilor, delegația română condusă de generalul C. Sănătescu cerea, încă de la 25 octombrie 1940, trecerea la redactarea protocolului de deschidere a liniei de demarcație²⁰. Nemulțumirea delegației române ca și a legației și a guvernului român era generată nu numai de dese incidente create de grănicerii ruși, cât mai ales de cererea inadmisibilă a Moscovei de a exclude România de pe brațul Chilia, iar ulterior din întreaga deltă. Șeful delegației române a mai rămas la Moscova încă două luni fără a se obține nimic concret în problemele discutate, drept urmare C. Sănătescu a părăsit capitala Uniunii Sovietice²¹.

¹⁶ „Universul”, 2 iulie 1941, București, p. 2.

¹⁷ În problema repatrierilor, a materialului rulant și a altor mijloace de transport, carburanți, vase și a schimbului de prizonieri, ca și pentru refugiați vezi Ion Șișcanu, *Aspecte din activitatea reprezentanților guvernului român în comisia sovieto-română de la Odessa*, în „Destin românesc”, Chișinău, nr. 1, 1994, p. 43.

¹⁸ *Ibidem*, p. 47-49.

¹⁹ Arhivele M.A.E., Fond 71, U.R.S.S., vol. 136, f. 4; vezi și V. Fl. Dobrinescu și I. Pătroiu, *Anglia și România între anii 1939-1947*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1992, p. 71.

²⁰ C. Botoran, *Relațiile româno-sovietice (iunie 1940 – iunie 1941)* în „Revista de istorie militară”, București, nr. 3, 1995, p. 17.

²¹ În problema incidentelor de frontieră și a lucrărilor comisiei mixte româno-ruse vezi: I. Scurtu și C. Hlihor, *Complot împotriva României 1939-1947*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1994, precum și Arhivele M. Ap. N. Fond 337, Dosar nr. 182, 1939-1941 și Grigore Gafencu, *Misiune la Moscova*, p. 38-42.

După întrevederile Molotov-Gafencu (septembrie-octombrie 1940), diplomatul român informa M.A.S., că partea rusă propunea în problema Dunării suprimarea C.I.D. (Comisia Internațională a Dunării) și formarea alteia noi, având ca riverani: Germania, Slovacia, Ungaria, Iugoslavia, Bulgaria, România și U.R.S.S., fără Anglia, Franța și Italia. Competența acestei comisii urma să se întindă din deltă și până la Bratislava²².

Tratatelor, întrevederile și notele ce se schimbau în toamna anului 1940 între Germania, U.R.S.S., România, Italia, și nu numai, reliefau că Axa nu ținea cont de interesele sateliților săi: Ungaria, România, Bulgaria și Slovacia în problemele Dunării de Mijloc și de Jos, fapt ce rezultă și din Raportul nr. 6, remis de Grigore Gafencu la 22 octombrie 1940²³. De altfel, la Moscova, diplomatul român depunea evidente eforturi pentru a convinge ambasadele germană și italiană, acreditate pe lângă Kremlin, de necesitatea de a nu lăsa U.R.S.S. să devină prea puternică la Dunărea de Jos. Acest subiect avea să fie discutat și în cadrul Conferinței pe problemele Dunării, convocată la propunerea Germaniei și desfășurată la București, între 24 octombrie-20 decembrie 1940. Diplomazia sovietică venea la București cu propunerea eliminării Germaniei și a Italiei de la Dunărea maritimă, pentru a rămâne singură cu România la gurile fluviului. De fapt Moscova gândea că o administrație româno-rusă trebuia să înlocuiască C.E.D. la Dunărea maritimă²⁴. Diplomazia de la Kremlin urmărea, de fapt, nu numai controlul asupra deltei și a zonei maritime, cât mai ales de a menține sub presiune România, dar și de a avea un posibil control asupra evoluției internaționale referitoare la peninsula Balcanică. Interesul Sovietelor pentru Bulgaria și Iugoslavia era evident, fapt demonstrat și de succesiunea evenimentelor din primăvara anului 1941.

Între 15 noiembrie – 5 decembrie 1940 lucrările conferinței s-au întrerupt, fiind reluate și desfășurate până la 20 decembrie 1940, când Germania a decis suspendarea acesteia, fără satisfacerea cererilor sovietice. Cunoscător al dreptului internațional, Grigore Gafencu consemna pe baza unui raționament corect, că o administrație mixtă sovieto-română ar fi fost o greșeală, ce ar fi generat noi suspiciuni, noi presiuni și motive, și de aici, incidente pe care Rusia Sovietică le putea crea în zona Deltei Dunării²⁵. Concluziile sale pertinente reflectau realitatea existentă între beligeranți: Germania cerea controlul asupra C.E.D., în vreme ce Rusia își rezerva administrația. Punctul de vedere românesc, în concepția lui Gafencu, trebuia să fie diferit și în consonanță cu interesele României. „Controlul – nota Gafencu – era vremelnic, administrația e permanentă”²⁶. Controlul (*n. n.*)

²² Arhivele Naționale Române, Fond II Grigore Gafencu, Dosar nr. 13, f. 116.

²³ *Ibidem*, f. 191, vezi și G. Gafencu, *Misiune la Moscova 1940-1941*, Raportul nr. 2714, din 22 octombrie 1940, p. 91-99.

²⁴ A. Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 18; vezi și Arhivele Naționale Române, Dosar nr. 13, f. 217, precum și Arhivele M.A.E., Fond 71, U.R.S.S. vol. 136, f. 15 și C. Botoran, *op. cit.*, p. 19.

²⁵ Arhivele Naționale Române, Fond II Grigore Gafencu, Dosar nr. 13, f. 221, 310.

²⁶ *Ibidem*.

însemna amestec, pentru ca administrația să impună stăpânirea, fapt ce aducea în avantaj tot pe sovietici. Era evident că, în contextul „punctului mort” în care ajunsese războiul în toamna anului 1940, divergențele dintre părți nu permiteau să se ajungă la o soluție viabilă pentru toți.

Germania era cea dintâi putere europeană, ca și dunăreană în 1940, pentru ca Rusia să fie cea dintâi putere la gurile fluviului și Marea Neagră. Pentru Moscova, Delta Dunării trebuia să devină o zonă închisă pentru ceilalți riverani. Aceasta reprezenta și un mijloc de presiune și asupra României. Problema Dunării era, din punct de vedere istoric, și una de prestigiu. Obiectivele național-socialismului german nu se puteau confunda cu cele sovietice pentru zona răsărit-europeană. Războiul din Apus obliga Marele Reich să nu se răfuiască încă cu rușii. Moscova dorea să tragă cât mai multe foloase din această situație. Cu cât războiul din Vest se prelungea, cu atât slăbeau puterile Germaniei, pentru ca Uniunea Sovietică să se întărească și să se extindă în pace, exploatând orice avantaj sau situație nou-creată.

În paralel cu lucrările comisiei mixte sovieto-române pentru linia de demarcație și repatrieri s-au derulat și tratativele pe problemele economice, la 30 noiembrie 1940 sosind la Moscova delegația română condusă de V. Nemoianu și primită a doua zi de A. Mikoian, Comisarul Poporului pentru Comerțul Exterior al U.R.S.S.. Misiunea lui V. Nemoianu și implicit a lui Grigore Gafencu era semnarea unui acord economic cu Moscova, așa cum încheiaseră cu Sovietele și Bulgaria, Ungaria și Iugoslavia. Tratativele pe probleme economice s-au tergiversat până în vara anului 1941 fără a se ajunge la vreun efect scontat²⁷. În cazul României, Kremlin-ul nu dorea să ajungă la acorduri oficiale cu acest stat, pentru că în aceste relații era mai importantă menținerea stării de incertitudine, izolare și teamă, pentru a-l pune în imposibilitatea de a acționa.

Răsturnarea politică de la București din 6 septembrie 1940, instalarea la conducere a generalului Ion Antonescu, orientarea spre Germania (treptat, încă din vară) și aderarea la Pactul Tripartit de la 23 noiembrie 1940 și-au pus amprenta asupra raporturilor româno-sovietice, cu precădere asupra activității legației diplomatice românești și asupra misiunii ce i-a fost încredințată. Grigore Gafencu a încercat să convingă la Moscova, atât în cadrul tratativelor purtate cu oficialii ruși, cât și în mediile corpului diplomatic acreditat pe lângă Kremlin, că noua conducere de la București nu este o amenințare pentru evoluția raporturilor româno-ruse, și că misiunea sa rămâne în aceleași coordonate ca acelea de la sosirea sa la Moscova.

Șeful Legației române a continuat seria întâlnirilor cu Molotov, Dekanozov, dar și cu Vâșinski pe problemele repatrierilor, a celor economice și a liniei de demarcație. Interlocutorii săi îl informau, încă din 2 decembrie 1940, că în noua conjunctură, comisia mixtă a devenit lipsită de obiect²⁸. Anticipând atacurile directe ale partenerilor de discuții, diplomatul român s-a prezentat întotdeauna bine

²⁷ Arhivele M.A.E., Fond 71, U.R.S.S., Dosar nr. 136, 1941, f. 338.

²⁸ Grigore, Gafencu, *op. cit.*, p. 89; vezi și *Misiune la Moscova 1940-1941*, p. 115 și Raportul nr. 488 din 11 februarie 1941, p. 139 și 147.

pregătit și informat, dând replici argumentate la învinuirile pe care partea rusă le aducea celei române. El a devenit prin aceasta un partener deseori incomod pentru interlocutorii săi. De fapt, Grigore Gafencu a fost primul care a scris și a afirmat în convorbirile oficiale avute cu diplomații de la Kremlin, că războiul româno-sovietic n-a debutat la 22 iunie 1941, ci prin agresiunea sovietică, materializată prin cele două note ultimative din iunie 1940. Tot el mărturisea, și nu a fost singurul, că ar fi fost de dorit ca românii să se bată în 1940 sau să fi semnat note oficiale de protest care să fie consemnate de istorie. Dacă istoria europeană a înregistrat rezistența unor națiuni europene mici și mijlocii precum: polonezii, grecii și iugoslavii, nu același lucru îl putem afirma și pentru români. Teama unui atac concentrat din partea statelor revizioniste vecine, sprijinite nedisimulat de Germania și Italia a paralizat acțiunea militară a României în 1940.

Adâncirea crizei sovieto-germane din prima parte a anului 1941 a atras după sine și complicarea raporturilor româno-ruse și de aici a misiunii legației românești de la Moscova. Despre un posibil război sovieto-german începea să se vorbească tot mai mult în mediile diplomatice acreditate la Moscova. Extinderea Germaniei spre Balcani, în România și Bulgaria fără război, și pe cale militară în Iugoslavia și Grecia au fost judecate de diplomații vremii ca pași spre deznodământul raporturilor sovieto-germane. Referindu-se la acestea, în două rapoarte remise către M.A.S. cu nr. 1405 din 25 aprilie 1941 și cel cu nr. 1627 din 15 mai 1941, Grigore Gafencu informa că: relațiile dintre cele două puteri au intrat în criză, că politica balcanică a Germaniei a năruit interesele sovietice din această zonă, fapt de neacceptat pentru Stalin și că, „o tăcere suspectă” domină activitatea Berlinului și a Moscovei, nervozitatea instalându-se și în cercurile diplomatice moscovite²⁹. „Pentru a amâna războiul – nota Gafencu – Stalin va jertfi tot ce poate fi jertfit”, că liderul sovietic urmărea să câștige timp „nu fiindcă se dezinteresează de război, ci fiindcă vrea, până la urmă, să-l câștige”³⁰. Concluziona că Germania este stăpânul Europei, că „ea poruncește dar tot ea hrănește”³¹.

În raportul său, datat 10 iunie 1941, șeful legației românești informa guvernul de la București despre atmosfera generală existentă la Moscova în mediile diplomatice, despre vidul de informații, despre întreruperea oricăror contacte cu oficialii ruși, că unele ambasade sau corpuri diplomatice ale unor state precum Iugoslavia și Belgia au fost nevoite să părăsească capitala Uniunii Sovietice, că altele erau pe punctul de a proceda la fel, pentru a concluziona că surpriza va veni din partea Berlinului și nu a Moscovei³². De teama scurgerii de informații, fapt ce ar fi ratat factorul surpriză, Germania și de aici și ceilalți membri ai Axei, inclusiv sateliții acesteia, manifestau o reală tăcere față de legațiile diplomatice ce funcționau pe lângă Kremlin. Acest fapt era consemnat și de Grigore Gafencu în

²⁹ Grigore Gafencu, *Misiune la Moscova 1940-1941*, p. 200-202.

³⁰ *Ibidem*, p. 206.

³¹ *Ibidem*, p. 205.

³² Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 124.

notele sale zilnice, Legația română primind primele vești din țară, abia la 12 iunie 1941 de la Al. Crețeanu, din care rezultau concentrările de trupe românești realizate ca răspuns față de cele sovietice³³.

Războiul devenise o certitudine pentru corpul diplomatic din capitala Uniunii Sovietice, subiectul discuțiilor era acum legat doar de data atacului. „Moscova – nota Gafencu – trăiește sub amenințarea lui Hitler, care poate prevesti furtună”³⁴. Aflați în prima linie, membrii legației românești erau ținuți în tăcere de București, pentru că un război împotriva Sovietelor, chiar alături de Germania, impunea o totală prudență a cercurilor guvernamentale de pe malurile Dâmboviței. De aceea, schimbul de note era restrâns, lacunar și fără concluzii majore. Despre problema repatrierilor, a incidentelor și a concentrărilor de trupe de pe Prut nu se mai consemna nimic, încă din aprilie 1941. Așteptând deznodământul crizei, șeful corpului diplomatic român a trecut la distrugerea dosarelor³⁵.

La 19 iunie 1941, ambasada italiană hotăra părăsirea Moscovei. În ziua de 22 iunie, Gafencu a fost sunat de ambasadorul german von Schulenburg, care-l informa despre atacul german asupra U.R.S.S., atac sprijinit și de trupele române, precum și de decizia guvernului de la București ca membrii legației sale să intre sub oblăduirea celei germane³⁶. Prin Radio București, post prins cu mare greutate, cei 17 membri ai corpului diplomatic român au aflat despre declarația lui Ion Antonescu și despre ordinul dat trupelor române de a trece Prutul pentru eliberarea pământului strămoșesc³⁷.

Tăierea firelor telefonice de către sovietici a făcut ca izolarea legației să devină una totală. Marți, 24 iunie 1941, Grigore Gafencu a fost invitat la Kremlin de către V. Molotov, fiind primit la ora 4 dimineța, cu tot protocolul diplomatic, ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Șeful diplomației moscovite cerea lui Gafencu lămuriri asupra poziției adoptată de România, criticând orientarea guvernului de la București³⁸. În replică, diplomatul român arăta că Moscova „nu a făcut nimic pentru a împiedica între țările noastre durerosul deznodământ de azi”³⁹, și în continuare „Uniunea Sovietică a distrus în România orice sentiment de încredere și de siguranță și a trezit îndreptățita teamă, că însăși ființa statului român era în primejdie. Am căutat atunci sprijin în altă parte”⁴⁰. Reprezentantul României a replicat în aceeași întâlnire că smulgerea Basarabiei, a Bucovinei de Nord și a ținutului Herța, amenințările permanente ca și incidentele provocate de sovietici sunt faptele care au determinat atitudinea României din 22 iunie 1941⁴¹.

³³ *Ibidem*, p. 134-135.

³⁴ *Ibidem*, p. 145.

³⁵ *Ibidem*, p. 148.

³⁶ *Ibidem*, p. 149.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Constantin, Botoran, *op. cit.*, p. 19.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*; vezi și Grigore, Gafencu, *Jurnal*, vol. I, 1940-1942, p. 151.

⁴¹ Grigore, Gafencu, *op. cit.*, p. 151.

La 25 iunie 1941 au fost arse cifrurile și actele legației, pentru ca a doua zi, din gara Moscova, cei 17 membri ai corpului diplomatic român să fie urcați în tren și transportați către Miciurinsk, nod de cale ferată la 400 km sud de Moscova. La 5 iulie 1941, Gafencu redacta ultimul său raport către M.A.S., în care informa guvernul despre măsurile luate în cadrul legației înainte de a părăsi capitala Uniunii Sovietice⁴². Revenirea în țară s-a făcut pe ruta: Miciurinsk-Rostov-Grodnâi-Baku-Tiflis-Leninakan-Erzerum-Ankara-Istambul-București, unde sosea la 3 august 1941.

Revenit în țară, diplomatul român nu s-a mai angajat politic în slujba statului, dar a început o complexă activitate politică și diplomatică în a media între forțele politice de la putere și cele din opoziție, ca și între cercurile guvernamentale românești și cabinetele marilor puteri, cu precădere cele ale coalitiei antihitleriste.

Misiunea sa la Moscova i-a permis cunoașterea, într-o mai bună măsură, a politicii externe sovietice despre care surprindea cu exactitate că: 1) sovieticii încercau să-i liniștească pe români în 1939-1940 nu prin fapte, ci prin vorbe; 2) Moscova a dorit să împiedice România să facă jocul Germaniei, izolând-o și mai mult în plan zonal și strategic. În concepția sa războiul a ridicat două ipoteze: 1) România a mers pe o singură carte, victoria germanilor, fără a ține seama de gravitatea situației în care se afla țara; 2) A crede doar într-o victorie anglo-franceză în 1939-1940, când al III-lea Reich devenise jandarmul Europei, era dificil de prevăzut, chiar și pentru cel mai experimentat diplomat, și că din cele două variante lipsește Moscova și politica acesteia, greu de întrevăzut la acea dată⁴³.

Dacă războiul pentru eliberarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord a fost considerat drept unul just, numit și sfânt, de reîntregire, cel de dincolo de Nistru a fost impus în afara voinței poporului român, beligeranța României în Est nefiind precedată de angajamente, tratate și garanții oficiale, fapt ce a fragmentat dihotomic forțele politice românești până la sfârșitul războiului.

Evenimentele desfășurate între anii 1941-1944 și ulterior instalarea ocupației sovietice și a regimului comunist au purtat amprenta intrării României în războiul antisovietic. Tragedia românească a venit din afară, forțele politice românești de atunci nereușind să găsească o soluție salvatoare. Această lipsă de unitate și-a găsit expresia și în actul de la 23 august 1944, când Antonescu, regele Mihai și partidele politice n-au găsit soluția concordiei, deși erau convinși de necesitatea stringentă a schimbării politico-militare și a ieșirii din Axă.

Șeful Legației diplomatice a României a știut să reprezinte la Moscova interesele statului român într-o perioadă atât de încercată și de tulburătoare ca cea din 1940-1941. Erudit, calm, lucid, temperat dar și influent în mediile diplomatice, Grigore Gafencu a surprins atent evoluția relațiilor internaționale din perioada premergătoare și de început al celui de-al doilea război mondial, așa cum rezultă și din lucrarea sa de referință pentru orice istoric, „Preliminaires de la guerre a l'Est.

⁴² *Ibidem*, p. 171.

⁴³ Al. Boldur, *Istoria Basarabiei*, Editura Victor Frunză, București, vol. I, 1992, p. 124.

De l'acord du Moscou (23 aout 1939) aux hostilités en Russie (22 juin 1941)", completată și de „Les derniers jours de l'Europe. Un voyage diplomatique en 1939", Fribourg-Paris, Egloff, Ed. P.U.F., 1946.

Plecat în Elveția în 1941, diplomatul Gafencu a lucrat în slujba țării sale, dar și în numele națiunilor din Centrul și Răsăritul Europei, aruncate dincolo de cortina de fier după 1945. Prin cele două memorii adresate Conferinței de pace de la Paris (1946-1947), dar mai ales prin activitatea, expozeurile și conferințele sale susținute la Berna, Paris, Munchen, Madrid, Londra, New-York și Washington, el a știut cel mai bine să informeze Europa liberă și democratică despre nedreptatea făcută României la sfârșitul războiului, despre vina democrațiilor occidentale de a fi lăsat statele din Răsăritul Europei să intre în zona de influență sovietică. Propunea, încă de pe atunci, ca soluție unică pentru salvagardarea Europei, eliberarea popoarelor înregimentate în comunism de fosta Armată Roșie, precum și federalizarea în democrație a continentului european.

Ca diplomat a făcut proba calităților sale intelectuale și nu numai, fiind omul faptei și al acțiunii eficiente, dar numai după o bună observare, informare și cunoaștere a situației internaționale. A fost dominat de ideea securității regionale și colective, mergând până la cea a federalizării continentale, bazată pe solidaritate, justiție și drept internațional. Prin acțiunile, memoriile și lucrările sale, expozeurile și cuvântările susținute la post, în țară și în străinătate, Grigore Gafencu a atras atenția că, orice înțelegere cu Sovietele venită din partea oricărei tabere va atrage după război expansiunea comunismului în Europa și în lume, fapt ce putea să reprezinte o fatalitate pentru popoarele din vecinătatea „Imperiului roșu”. A lăsat în urma sa o bogată experiență în dreptul internațional, oferind generațiilor care i-au succedat un întins material documentar. Nu întâmplător s-a spus despre el că a fost românul cel mai ascultat de către mediile diplomatice occidentale în perioada 1939-1957.